

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

6-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 6 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Umarov Sardor Yakubovich

QAYTA BIRLASHGAN GERMANIYA IQTISODIYOTI RIVOJLANISHINING
ASOSIY JIHATLARI 12-16

Atamuratova Dilafroz Rashidovna

XORAZM XALQ SOVET RESPUBLIKASINING ILK MATBUOTI: “INQILOB QUYOSHI” 17-20

Mansurov Ulug‘Bek

XX ASRNING 20-50-YILLARIDA NAMANGAN SHAHRIDA SOG‘LIQNI
SAQLASH TIZIMIDAGI MUAMMOLAR 21-24

Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandarova

XORAZMDAGI JADID MAKTABLARIGA OID TA‘LIM
TASHKILOTLARI VA JAMIYATLARI 25-31

Norov Shuhrat, Turatosheva Sadoqat

O‘ZBEKISTON YOSHLAR SIYOSATINING IJTIMOIIY, MADANIY VA TA‘LIMIIY
SOHALARDAGI FALSAFIY ASOSLARI VA UNING MA‘NAVIY YETUK YOSHLARNI
SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI 32-38

Sultanov Samandar Mahmud o‘g‘li

QUYI AMUDARYO VA BUXORO-QORAKO‘L HUDUDI MANZILGOHLARINING
MODDIY ASHYOLARDA AKS ETISHI 39-42

Quranboyeva Sevinchoy

SOVET HOKIMIYATI DAVRIDA XORAZM VILOYATI AHOLISINING UY-JOY
QURILISHIDA IJTIMOIIY HAYOTNING AKS ETISHI (1945-1985-YILLAR MISOLIDA) 43-46

Mamajanov Azizbek

SOVET HUKUMATI AGRAR SIYOSATINING O‘ZBEKISTON SSR IRRIGATSIYA
TIZIMIGA TA‘SIRI (1950-1990-YILLAR)..... 47-52

Baxritdinov Jasurbek

AKADEMIK ABDULAHAD MUHAMMADJONOVNING O‘ZBEKISTONDA TARIX VA
ARXELOGIYA FANLARI RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI 53-57

Aliqulov Ramazon

TOSHKENT VA FARG‘ONA VODIYSIDAGI DEHQON, CHORVADOR VA HUNARMAND
AHOLINING MADANIY, IJTIMOIIY, SIYOSIY, IQTISODIY ALOQALARNING
O‘ZBEK XALQINING ETNOGENEZIDAGI O‘RNI (QANG‘LI QABILASI MISOLIDA) 58-66

Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o‘g‘li

1946–1990-YILLARDA QO‘QON SANOATINING TRANSFORMATSIYASI 67-74

Tashqo‘lova Dilnoza Turaboy qizi

YANGI O‘ZBEKISTON VA XITOIY XALQ RESPUBLIKALARI IQTISODIY
HAMKORLIGIDA “BIR MAKON-BIR YO‘L” TASHABBUSINING AHAMIYATI 75-78

Jabborov Qaxramon Jaxongir o‘g‘li

JULIYA KOHENNING XVIII-XX ASRLARDA SEFARD YAHUDIYLARINING IJTIMOIIY
HOLATIGA OID TADQIQOTLARI TAHLILI 79-83

<i>Dilfuza Muxammadinova Nasretdinova</i> TA'LIMNING TARAQQIYOT YO'LI	84-89
--	-------

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Ollanazarov Bekmurod</i> INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TURISTIK XIZMATLAR SOHASIDA INVESTITSION FAOLLIKNI BOSHQARISH: NAZARIYA, AMALIYOT VA XORIJIY TAJRIBA	90-100
<i>Umronov Eldorbek Sodirovich</i> O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI	101-107
<i>Tangirkulov Bekzod</i> TIJORAT BANKLARI MOLIVAVIY RESURLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH	108-115
<i>Aymatov Sirojiddin To'raqul o'g'li</i> TRANSPORT TIZIMINING RAQOBATBARDOSHLIGINI BAHOLASH KO'RSATKICHLARI TIZIMI	116-125
<i>Ergashev Uyg'un Jabborovich</i> KAMERAL SOLIQ TEKSHIRUVI UCHUN ELEKTRON MANBASINING SHAKLLANISHI, SOLIQ TIZIMIDAGI QO'LLANILAYOTGAN DASTURIY MAHSULOTLARNING AHAMIYATI	126-131

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Nosirxo'jayeva Gulnora</i> AXBOROT VA "OMMAVIY MADANIYAT" XURUJINING DOLZARB MUAMMOLARI	132-136
<i>Panjiyev Suhrob</i> HAQIQATNING KOGERENTLIK XUSUSIYATLARINING YANGILANISHI	137-143
<i>Gadoeva Lobar</i> IJTIMOIY-FALSAFIY TADQIQOTLAR OBYEKTI SIFATIDA SOG'LOM TURMUSH TARZI .	144-148
<i>Djurayeva Nigora</i> SYSTEMIC ANALYSIS OF THE FORMATION OF COGNITIVE ASPECTS OF CONSCIOUSNESS OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA	149-158
<i>Юлдашев Фаррух Абдурахманович</i> ПОНЯТИЕ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА И ЕГО СТЕПЕНИ ИССЛЕДОВАНИЯ	159-167
<i>Mengliqulov Umid Mamadiyevich</i> MILLIY IDENTIFIKATSIYA MASALASINING TARIXIY-DINAMIK VA ZAMONAVIY KONTEKSTDA TAHLILI	168-173
<i>To'xtarov Ismatulla Murodovich, Ergashev Ulug'bek Adxamovich</i> MAG'RIBNI MAFTUN AYLAGAN MUTAFAKKIR	174-178
<i>Toirov Ilhom</i> IJTIMOIY-MADANIY TARAQQIYOT: SIVILIZATSION ASOSLAR VA YO'NALISHLAR	179-183
<i>Farxodjonova Nodira, Ergashev Ibodulla</i> GLOBALASHUV SHAROITIDA MILLIY O'ZLIKNI SAQLASH VA JAMIYAT BARQARORLIGI: JADIDLAR MEROSIGA IJTIMOIY-FALSAFIY NAZAR	184-188

<i>Ergashev Ozodbek Baxodurovich</i> YUNON MANTIQ ILMINING ARAB TILIGA TARJIMA QILINISHI VA ISLOM FALSAFASIGA KIRIB KELISHI	189-194
<i>Fayziyev Xurshid</i> VOLTER VA BAG'RIKENGLIK GENEZISI	195-199
<i>Sattorova Shalola</i> MIRZO ABDULQODIR BEDILNING ASOSIY FALSAFIY G'OYALARI	200-203
<i>Taylyakova Feruzaxon Sultanovna</i> TADBIRKOR VAZIFALARI VA SHAXSIY SIFATLARI	204-207
<i>Sadullayev Sardor Saydiganiyevich</i> INSON VA SAN'ATNING ARTUR SHOPENGAUER TA'LIMOTIDA ESTETIK TAFAKKUR PRIZMASIDA TAHLILI	208-215
<i>Vaxobova Dilfuza Roziqovna</i> ABU ABDULLOH RUDAKIY ADABIY-FALSAFIY MEROSINI O'RGANISHGA SINERGETIK USULDA YONDASHUV	216-219
<i>Yuldashxodjaev Haydar Hashimxanovich</i> MUSOXONXOJA DAHBIDIY ASARLARIDA USTOZNING SHOGIRDNI TANLASH VA UNI TARBIYALASHDAGI FALSAFIY G'OYALARI	220-224
<i>Umurzaqov Axmadjon Maxamadovich</i> INSON E'TIQODIDAGI O'ZGARISHLARNING METODOLOGIK ASOSLARI	225-231
<i>Teshayeva Gulchehra Murodovna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA SHAXSNING RAQAMLI JAMIYATGA TRANSFORMATSIYALASHUVI	232-237
<i>Yusupova Ranaxon</i> IJTIMOIY MUHIT TEXNOGEN SIVILIZATSIYA VA AHLOQ MASALALARI	238-241
<i>Sharipov Abdukhakimjon Ziyotdinovich</i> SHARQ VA G'ARB TAFAKKURIDA FAROVON HAYOT TUSHUNCHASINING FALSAFIY TAHLILI	242-246
<i>Sultonova Shaxnoza</i> MUNAVVAR QORI MA'RIFIY-AXLOQIY QARASHLARINING FALSAFIY AHAMIYATI	247-251
<i>Dusmanov Sherzod Abduvaliyevich</i> JINOYATCHILIK – YOSHLAR AXLOQIY-MA'NAVIY BUZILISHLARINING MANBAI VA HOSILASI SIFATIDA	252-256
<i>Rajabboy Hasanov</i> FAROVON HAYOT MEZONI VA UNING JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRINING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI	257-261
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Boynazarov Zokir</i> TARIXIY YOZMA MANBALARDA SOMATIZMLAR VA INSON MANZARASI	262-274
<i>Yeshboyeva Matluba</i> MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARI TARJIMALARIDA IBORALARNING BERILISHI ("KO'HNA QUDUQ" DOSTONI MISOLIDA)	275-279

<i>Azizaxon Rasulova</i> SINTAKTIK MAYDON KONSEPSIYASI VA UNING LINGVISTIK TALQINI	280-284
<i>Mamadkulova Kamila Abdukhaliqovna</i> THE IMAGE OF A LITERARY HERO OF THE "LOST GENERATION" IN THE WORK OF E.M. REMARQUE	285-290
<i>Naimova Parvina Rustamovna</i> ITALYAN VA O'ZBEK MULOQOT MATNI JARAYONIDA MULOQOTNING O'RNI VA AHAMIYATI. ITALYAN TILI VA O'ZBEK TILI VERBAL MULOQOT MATNIDA O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI	291-296
<i>Жабборовва Муслима Тохировна</i> ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	297-301
<i>Xudoyberdiyeva Oyjamol, Jo'rayeva Komila</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QADRIYATLAR IFODASI VA ULARNING TARJIMA MUAMMOLARI	302-306
<i>Ostonova Ramziya</i> LEXIC-SEMANTIC FIELD OF CONSTRUCTION TERMINOLOGY	307-311
<i>Qarshiyeva Tamara, Nabiyeva Sharifa, Samadova Charos va G'aniyeva Inobat</i> AMERIKA VA O'ZBEK ADABIYOTI MISOLIDA «UYG'ONISH VA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH» TAMOIYILLARINING QIYOSIY TAHLILI	312-316
<i>Sumbul Muxammedova</i> XORAZM DOSTONLARIDAGI AYRIM HIKMATLI JUMLALARNING SODDA GAP TAHLILI BO'YICHA IZOHI	317-322
<i>Abduqodirova Zebo Qodirovna</i> XXI ASR TILSHUNOSLIGIDA YANGI YO'NALISH SIFATIDA EKOLINGVISTIKA	323-331
<i>Murtozayeva Zarina Muxtor qizi</i> BADIY ADABIYOTLARDA KONSEPT VA KONSEPTASFERA FAOLLASHUVINING NAZARIY ASOSLARI	332-335
<i>Abiyatova Muslima Maratovna, Abdirasulov Bahodir</i> AUDIOVISUAL TRANSLATION: SUBTITLING AND DUBBING CHALLENGES	336-343
<i>Kayimova Mohinur Salokhiddin kizi, Bakiyev Faxriddin</i> COMPLEXITY OF CULTURE-SPECIFIC UNITS AND SEMANTIC AMBIGUITIES IN TRANSLATION	344-350
<i>Rasulova Nigora Kurbonovna</i> MASHRAB IJODIDA MULAMMA' ASARLAR TADQIQI	351-356

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Djumanioyozova Dilfuza, Matnazarova Muhayyo</i> IJTIMOIY XAVF GURUHIGA KIRUVCHI YOSHLAR MUAMMOLARINI HAL QILISHDA YURIDIK KLINIKANING AHAMIYATI	357-362
<i>Mirzaraximov Baxtiyor, Shokirov Boburjon</i> KIBERHUJUMLAR NATIJASIDA SHAXSIY VA DAVLAT SIRLARIGA XAVF SOLISH	363-367

<i>Baymurotov G'ayrat Panjiyevich</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QONUNCHILIK TASHABBUSI HUQUQINI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI	368-376
<i>Esanova Shaxnoza</i> JINOYATGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA SUIQASD QILGANLIK UCHUN JAVOBGARLIKKA OID RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI	377-383
<i>Abduvaliyev Murodillo</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QONUN BO'YICHA MEROS HUQUQINI TARTIBGA SOLISHNING XUSUSIYATLARI	384-388
<i>Koryog'diyev Bobur Umidjon o'g'li</i> TASVIRGA BO'LGAN HUQUQ: ANGLIYA VA NYU-YORK QONUNCHILIGI QIYOSIY TAHLILI	389-395
<i>Ismaylov Raxat</i> HUQUQNI SHARHLASH JARAYONINING ILMIY-NAZARIY TAHLILI	396-402
<i>Nabiyev Muhiddin</i> INSON HUQUQLARI BO'YICHA MILLIY INSTITUTLAR FAOLIYATINING HUQUQIY ASOSLARI	403-406
<i>Kabulov Xojabay, Dauletbaeva Aynur</i> SHAXS SHA'NI VA QADR-QIMMATINING HUQUQIY HIMOYASI VA UNI BUZGANLIK UCHUN HUQUQIY JAVOBGARLIK ASOSLARI	407-412
<i>Utebaev Salamat, Kalbaeva Eldora</i> VOYAGA YETMAGAN YOKI MEHNATGA LAYOQATSIZ SHAXSLAR MODDIY TA'MINOTINING HUQUQIY ASOSLARI VA UNI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK	413-418
<i>Begatov Jasurbek Numonjanovich</i> MEHNATGA OID MUNOSABATLARDI KAMSITISH UCHUN HUQUQIY JAVOBGARLIK MASALALARI	419-432
<i>Komilov Avazbek Bokijonovich</i> QONUN BUZILISHI, UNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA BUNGA IMKONIYAT YARATIB BERAYOTGAN SHART-SHAROITLARNI BARTARAF ETISH TO'G'RISIDAGI PROKUROR TAQDIMNOMASINING MAZMUNI VA UNGA QO'YILGAN TALABLAR	433-441
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Gayupova Saodat Xamidovna</i> INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA ZAMONAVIY TALABA SHAXSINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	442-446
<i>Akimova Jumaxan, Isakova Malika</i> FIZIKA VA ASTRONOMIYANI O'QITISHDA STEAM TA'LIM TIZIMINING AHAMIYATI ...	447-452
<i>Абдуллаева Мавжуда Эргашевна</i> СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ПРОФИЛАКТИКЕ РАСПРОСТРАНЕННЫХ ДЕТСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ: МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ПРОГНОСТИЧЕСКИХ КАРТ	453-460
<i>Mirkasimova Zilola Alisherovna</i> MULTIMEDIA – MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILINGVAL KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA	461-464

<i>Xidirova Durдона Muxtorovna</i> SINERGETIK TA'LIM VA O'QUVCHI-QIZLARNI IJTIMOIIY-MADANIY MUNOSABATLARGA TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	465-469
<i>Yazdonov Ulug'bek, Rashidova Madina</i> YOSHLARDA KASBIY BILIM VA KO'NIKMANI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN ZAMONAVIIY KONSEPSIYALARDA ILGARI SURILAYOTGAN TA'LIMOTLAR	470-479
<i>Elmuratova Zamira</i> INTERACTIVE METHOD IN TEACHING ENGLISH	480-484
<i>Karimova Nilufar Ummatqul qizi</i> SOFT SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES: BASES OF IMPROVEMENT OF STUDENTS' INTERPERSONAL AND COGNITIVE SKILLS	485-490
<i>Adilov Shodiyor</i> MUHANDISLIK GRAFIKASI VA DIZAYN FANLARINI INTEGRATSIYALASHDA "G'OYALARNING LOYIHALA" USULI	491-496
<i>Давыдова Руфина Артуровна</i> ПОНЯТИЕ «ДУХОВНЫЙ ГУМАНИЗМ» КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩЕЕ КАЧЕСТВО ГУМАННОГО ПЕДАГОГА	497-500
<i>Abdurazzaxov Abdurasul</i> SPORT-SOQ'LOMLASHTIRISH TURIZMI ASOSIDA TALABALARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	501-506
<i>Ergashev Tolif</i> O'QUVCHILARNING KARTOGRAFIK BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA MATEMATIKA VA GEOGRAFIYA FANLARI INTEGRATSIYASINI TA'MINLASH	507-515
<i>Gaziev Baxromjon</i> CHAVANDOZLARNING JISMONIY VA TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	516-523
<i>Madaminova Mavjuda Erkinovna</i> TALABALARNING TEXNIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	524-529
<i>Kamalova Dilnavoz, Sattorova Aziza</i> FIZIKAVIIY MAYATNIK ORQALI OG'IRLIK KUCHI TEZLANISHINI ANIQLASHDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	530-535
<i>Sobirova Saida Otabekovna</i> KASBGA YO'NALTIRISHNING ZAMONAVIIY MODELLARI	536-542
<i>Haqberdiyev Baxtiyor, Sotiboldiyev Amiriddin, Abdumutalibov Oyatillo</i> MUHANDISLIK GRAFIKASI VA TASVIRIIY SAN'AT, ARXITEKTURA VA DIZAYN (TEXNIK VA SAN'AT) FANLARINI O'ZARO INTEGRATSIYALASH	543-546

Received: 16 May 2025

Accepted: 1 June 2025

Published: 15 June 2025

Article / Original Paper

METHODOLOGICAL BASIS OF CHANGES IN HUMAN BELIEF

Umurzakov Akhmadjon Makhamadovich,

basic doctoral student,

Fergana State University

E-mail: a.umurzakov@gmail.com

Abstract. Although in the history of views on the social essence and nature of humanity, it has been constantly emphasized that its consciousness and beliefs are formed and developed under the influence of social life events, a look at the development of the category of belief throughout the history of knowledge and thought shows that this process was not so smooth, but rather occurred through encountering some contradictions. This article scientifically analyzes the philosophical and methodological foundations of changes in human beliefs based on the scientific views of Western philosophers.

Keywords: belief, Plato, Aristotle, Renaissance, Modern philosophy, I. Kant, faith, knowledge, Aurelius Augustine, imperatives.

INSON E'TIQODIDAGI O'ZGARISHLARNING METODOLOGIK ASOSLARI

Umurzaqov Axmadjon Maxamadovich,

doktorant,

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya. Insoniyatning ijtimoiy mohiyati va tabiati haqidagi qarashlar tarixida uning ongi va e'tiqodi ijtimoiy hayot hodisalari ta'sirida shakllanishi va rivojlanishi doimiy ravishda ta'kidlanib kelsa-da, ammo butun bilish va tafakkur tarixida e'tiqod kategoriyasining rivojlanishiga nazar tashlash ushbu jarayonning unchalik silliq kechmaganligidan, balki ayrim ziddiyatlarga duch kelish orqali sodir bo'lganligidan darak beradi. Ushbu maqolada inson e'tiqodidagi o'zgarishlarning falsafiy-metodologik asoslari G'arb faylasuflarining ilmiy qarashlari asosida ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: e'tiqod, Platon, Aristotel, Uyg'onish davri, Yangi davr falsafasi, I.Kant, ishonch, bilim, Avreliy Avgustin, imperativlar.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I6Y2025N36>

KIRISH

Bilish tarixiga nazar tashlansa, ushbu tushuncha dastlab antik davr faylasuflari tomonidan bilish jarayonini o'rganishda yordamchi kategoriya sifatida paydo bo'lganligi va qo'llanilganligi ko'zga tashlanadi. Masalan, Platon o'z qarashlarida e'tiqod deganda inson ruhiyatining bilish bilan bog'liq bo'lgan tarkibiy qismi deb tushuntirgan bo'lsa, Aristotel esa inson tafakkuridagi ishonchning subyektiv, psixologik asosi sifatida tushuntirishga uringan. Uning ta'kidlashicha, "har qanday fikrga e'tiqod, e'tiqodga esa ishonch, ishonch uchun esa ratsional asos"[1] zamin bo'lib hisoblanadi. Umuman olganda gnoseologiya tarixining ibtidosi bo'lgan bu davrda bilishning asosiy metodi kuzatish bo'lganligi va undan keng foydalanilganligi e'tiqod kategoriyasini tushunishda ham o'z aksini topgan edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'rta asrlarga kelib esa diniy qadriyatlarning ustuvor mavqega ko'tarilishi oqibatida e'tiqodni falsafiy kategoriya sifatida o'rganishda unga bilimni qarshi qo'yishga urinish hollari o'ta kuchayganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ushbu hol diniy ta'limot va konsepsiyalar jamiyat hayotida hukmron mavqega ko'tarilgan o'rta asrchilik sharoitida bilim va haqiqatning yagona manbai diniy e'tiqod ekanligi butun bilish jarayoni tayanadigan asosiy tamoyil sifatida ustuvor mohiyat kasb etganligining oqibati bo'ldi. Bu esa, o'z navbatida, e'tiqod masalasida ratsionallik va irratsionallik muammolari munosabatiga nisbatan asta-sekin faylasuflarning qiziqishi ortib borishiga sabab bo'lgan edi.

Yevropada Uyg'onish davri tufayli jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy va ilmiy hayot sohalarida ro'y bergan tub o'zgarishlar inson ongi va e'tiqodida ham ulkan o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Jumladan, amaliy fanlarning rivojlana boshlashi bilan ishlab chiqarishda, qo'l mehnati bilan bevosita bog'liq bo'lgan manufaktura ko'rinishida bo'lsa ham, sanoatning avj olib rivojlanishi kuzatila boshladi. Jumladan, bu davrga kelib mexanik energiyani bir joydan ikkinchi joyga uzatish, bug' energiyasini mexanik energiyaga aylantirish prinsiplarining ixtiro qilinishi odamlarning ongi va dunyoqarashini diniy e'tiqoddan dunyoviy e'tiqod tomon tubdan o'zgartira boshladi. Mexanik soatlarning kashf etilishi shaharlardagi baland binolarning peshtoqlariga yirik va chiroyli soatlarni o'rnatish imkonini berdi. Oddiy qo'l mehnatiga tayanadigan ip yigiruv mexanizmlari vujudga keldiki, bu sanoatda jundan ip yigirish, undan esa mato to'qish singari inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi. Bug' energiyasini mexanik energiyaga aylantirish tufayli esa temir yo'llar orqali harakatlanadigan transport vositalarining asta-sekinlik bilan bo'lsa-da, turmushga kirib kela boshlashini ta'minladi. Ana shu tarzda, ijtimoiy taraqqiyotda shu davrgacha hukm surgan diniy e'tiqodga qarama-qarshi o'laroq, aql-idrokning roli va ahamiyati keskin ko'tarildi. Bu esa o'z navbatida e'tiqod tarixida Ma'rifatparvarlik va Romantizm davrini boshlab berdi. Bu davrning asosiy mohiyati har qanday e'tiqod bilim va aqlga tayanishi lozimligi tamoyili ustuvor ahamiyat kasb eta boshlaganligidan iboratdir. Natijada fizika, mexanika kabi fundamental amaliy fanlar gurkirab rivojlana boshladi va ular olamning umumiy manzarasi ilmiy bilimlarga tayangan holdagina yaratilishi mumkinligini har tomonlama isbotlash uchun harakatga tushdi.

Bizningcha, bilish tarixida inson ongi va e'tiqodiga oid qarashlar rivojiga ta'siri nuqtai nazaridan Yangi Davr falsafasiga asos solgan buyuk nemis faylasufi I. Kantning e'tiqod, ishonch va bilish tushunchalari to'g'risidagi falsafiy qarashlari alohida o'rin tutishi hamda o'z davrida ham, tarixning keyingi pallalarida ham keng jamoatchilikda katta qiziqish uyg'otganligi xususida batafsilroq to'xtalib o'tish umumiy maqsadga erishishimizda juda qo'l keladi va bunday yondashuv, o'ylaymizki, tadqiq etilayotgan mavzuning falsafiy jihatlarini teranroq tahlil etish uchun ko'p jihatdan yordam beradi.

Kant falsafasida e'tiqod mantiqiy isbotlash mumkin bo'lmagan, balki axloqiy imperativni asoslash uchun zarur bo'lgan aqlning pozitsiyasi, deb tushuntiriladi. Bunda shuni ta'kidlash lozimki, diniy dunyoqarash bilan murosqa qila olmaslikdan iborat markscha falsafa hukmronligi davrida Kantning bu boradagi qarashlari ancha tanqidlarga duchor etilgan edi. Xususan, "Sof aqlni tanqid" asaridagi "Men e'tiqodga joy berish uchun bilimni cheklashga majbur bo'lgan edim"[2] iborasi uchun uning fikrlari agnostitsizmga ayblangandi. Tabiiyki, bunga marksizm falsafasining ushbu nemis faylasufi qarashlariga nisbatan adolatsiz munosabati sabab bo'lgan edi. Gap shundaki, bu iboraning nemischa variantidagi aufheben fe'li aslida faqat cheklash

ma'nosidan ko'ra boshqa ko'plab ma'nolarga ham egaligi nemis faylasufini qoralab tasvirlash uchun e'tibordan chetda qoldirilgan. Holbuki, iboradagi ushbu terminni Kant bilimni e'tiqoddan ustun qo'ymoq, ko'tarmoq ma'nosida ishlatgan.

Xudoning borligi va narigi dunyoning mavjudligi Kantning inson e'tiqodiga oid falsafiy qarashlari orasida alohida e'tiborga loyiq fikr hisoblanadi. O'z ta'limotida u ushbu qarashlarni e'tiqodga aylantirish maqsadida Xudoning borligini isbot talab qilinmaydigan "biz uchun narsa" sifatida tushuntirishga urindi. Buning uchun Kant Xudoning borligi hech qanday shubha uyg'otmaydigan va isbot talab qilmaydigan bilim, deb e'lon qildi va shuning uchun u o'z mohiyatiga ko'ra e'tiqoddan ustun turishini ta'kidladi. Shuning uchun gnoseologiyaning asosiy maqsadi bilimlarning ishonchliligini asoslashdan iborat deb bilmagan Kant e'tiqod tushunchasini o'rta asrchilik sharoitidagi Avreliy Avgustin singari ayrim xristian dogmatiklaridek *credo ut intelligam*, ya'ni "anglash uchun e'tiqod qilaman", qabilida biron bir diniy qarashlar tizimiga ishonishdan iborat, deb tushungan emas. Ayni paytda, Kant tasavvuridagi e'tiqod tushunchasi ko'pchilik dindorlar hisoblaganidek, martaba uchun kibrlanish predmeti ham emas. Aksincha, e'tiqodga nisbatan bunday yondashuvlarni Kant o'zining "Din faqat birgina aql doirasida" asarida qattiq tanqid qilgan edi.

Tarixdan ma'lumki, e'tiqod tushunchasining yigirmadan ortiq ma'nosi tahlil qilingan ushbu asar, o'z davridagi hukmron doiralarning qattiq noroziligiga uchragani sabab, Kantning hayotida anchagina muammolarni keltirib chiqargan edi. Jumladan, 1755 yilda metafizik bilim tamoyillari to'g'risidagi dissertatsiyasini himoya qilib, universitetda dars berish huquqini qo'lga kiritgan bo'lsa-da, biroq ana shu asar tufayli bu huquqdan foydalanish I.Kantga oson kechmadi. Gap shundaki, yuqorida qayd etilgan asar sabab I. Kantning kafedrada professorlik lavozimini egallash uchun bergan arizasi javobsiz qoldirilgan va bunga erishish uchun, oz emas-ko'p emas, o'n besh yil kutishiga to'g'ri kelgan. Natijada yosh olim ana shu muddat davomida tirikchilik uchun privat-dotsent sifatida faoliyat ko'rsatishga majbur bo'lgan. Fikrimizcha, ushbu fakt ham hayotdagi o'zgarishlarning e'tiqodga nisbatan ta'siriga bir misol bo'la oladi.

Kant fikricha, "e'tiqod" so'zi, avvalo, fikr va bilim qatori subyektning u yoki bu mulohazalarining haqiqiyligiga ishonish darajasini baholash kategoriyasi bo'lib, barcha hollarda ham uni dinga aloqador tushuncha deb bo'lmaydi. Bunda ma'lumki, Kant matematika va nazariy tabiiyotshunoslikka oid bilim (*die Wissen*)larni ishonarlilik darajasi eng yuqori bo'lgan bilimlar deb hisoblagan va shuning uchun ana shu ikkala fanni e'tiqodda hech qanday shubha uyg'ota olmaydigan nazariy bilish fanlari qatoriga qo'ygan[3].

Shu o'rinda u fikr (*die Meinung*) tushunchasini ham tavsiflab, uning inson ishonchining quyi darajasida turishini ta'kidlaydi. Kant fikricha, fikr subyekt tomonidan u yoki bu mulohazaning haqiqiyligining e'tirof etilishi, tan olinishidir. U ta'kidlaydiki, fikr subyekt tomonidan nazariy bilish talablariga to'liq rioya etilgan holdagina bilimga aylanishi mumkin. Shuning uchun Kant e'tiqodni qat'iy ishonch deya baholagan edi. Biroq ayni paytda, uning fikricha, e'tiqod fikrdan farqli ravishda bilim bo'la olmasligi mumkin, chunki ularning predmetlari bir biridan tubdan farq qiladi va turlicha maqsadlarga xizmat qiladi. Bilish faoliyatining oxir oqibatda bilim va e'tiqodga eltuvchi usullari ham bir biridan qat'iyon farq qiladi. Bilim, Kant fikriga ko'ra, faqat nazariy bilish jarayonining mahsuli bo'lishi mumkin bo'lsa, e'tiqod esa quruq muhokamaga asoslangan (spekulyativ) va amaliy bilish jarayonining mahsulidir.

Ta'kidlash o'rinli, Kant tomonidan o'ylab topilgan va ilmiy muomalaga kiritilgan "nazariy bilish" va "amaliy bilish" terminlari uning zamondoshlari uchun ham notanish edi, chunki shu paytgacha falsafada ratsional va empirik bilish turlariga ma'lum bo'lib, ulardan nazariy va amaliy fanlar doirasida an'anaviy ravishda foydalanib kelishar edi. Vaholanki, ratsional bilish qat'iy talablar doirasida chegaralangan jarayon bo'lsa, empirik bilish esa inson faoliyatidan tashqarida amalga oshirib bo'lmaydigan, ularning istak-irodasi tomon yo'naltirilgan jarayon ekanligi hamma uchun tushunarli edi.

Shu ma'noda Kant talqinidagi nazariy va amaliy bilish an'anaviy qarashlardan farq qiladi. Ko'pchilik faylasuflardan farqli ravishda, Kant tushuntirishicha, nazariy bilish empirik bilishning ziddi emas va, binobarin, ratsional hisoblanmaydi. Bilishning ikki turini taqqoslar ekan, Kant aytadiki, aql "o'z predmetiga ikki yoqlama munosabatda bo'lishi, xususan: yoki ushbu predmet va uning tushunchasiga oddiygina ta'rif (die Bestimmung) berishi, yoxud uni amalga oshirishi (wirklich zu mfchen) mumkin. Birinchisi aqlni nazariy, ikkinchisi esa amaliy bilishni (Erkenntnis der Vernunft) anglatadi"[4].

Voqealar rivojining istiqbolini ko'ra olish orqali bashorat qilish yoki noma'lum bo'lgan voqealar yoki qonunlarni kashf etish, Kant fikricha, nazariy bilishning maqsadiga kirmaydi. Ilmiy kashfiyotlar qila olish alohida toifadagi noyob talant egalarining kamyob qobiliyatidir. Bunday kishilar o'zlaridagi tabiatning ushbu ulug' in'omi to'g'risida hech kim bilan bo'lishmaydi. Nazariy izlanishlarning asosiy maqsadi, sog'lom fikrlay oladigan kishilar tomonidan haqiqatan mavjud bo'lgan (das ist) narsalarni bilishdan iborat[4, 812]. Bor bo'lgan narsalarning mavjudligi (das Dasein) ga, Kantning ta'kidlashicha, faqat birgina benuqson mantiqiy mulohazalar yordamida, shuningdek, intellektual intuitsiya (intellektuelle Anschauung)ni ishga solgan holda ishonch hosil qilish mumkin emas[4, 437]. Biron narsaning haqiqatan mavjudligiga mushohada qilinayotgan predmetning tafakkurdagi u yoki bu tushunchaga muvofiqligini aniqlash yo'li bilan ishonch hosil qilamiz, deydi Kant.

Bunda mazkur predmetning makoniy va zamoniy hamda hissiy mushohadaviy tavsiflari (masalan, metallga xos bo'lgan yarqirash va b.) bo'lishi shartligini ham eslatib o'tadi. Kant tasavvuridagi nazariy bilish yon-atrofimizdagi predmetlar, o'simliklar, hayvonot olami jonivorlarini aniqlash, tanish va tasavvur qilishdan iborat. Ratsional bilish predmetlari esa teologiya, psixologiya va kosmologiyaga oid bo'lib (masalan, xudo, o'lmas jon va ruh, olam va b.), amaliy jihatdan hissiyot, mushohada etish mumkin bo'lmagan mohiyatdir va shuning uchun ular nazariy bilish emas, balki spekulativ, ya'ni quruq muhokamaga asoslangan bilish obyektlari hisoblanadi[4, 812]. Ushbu predmetlar haqidagi bilimlarning haqiqatligini nazariy isbotlash faqat tajribaga oid bo'lgan predmetlarni bilish bilan bog'liq bo'lgan matematika va nazariy tabiiyotshunoslik usullari yordamida mumkin bo'lib, bunday usul, Kant fikricha, faqat mantiqiy ziddiyatlardan iborat bo'lgan antinomiyalarni hosil qiladi. Mantiqiy ziddiyatlarga ega bo'lmagan bilimlar esa ratsional bo'lib, ularning haqiqatligi hech qachon shubha uyg'otmaydi va shuning uchun ularga ishonish mumkin. Masalan, xudoning borligi, uning mavjudligi bizning ruhimizda va olamdaliq mantiqan ziddiyatsiz bilimlardir. Bunday ishonchni Kant doktrinal e'tiqod deb atagan. Uning fikricha, o'zga sayyoraliklarning borligi ham ana shunday ishonchli e'tiqodga kiradi[4, 1015].

Ma'lumki, Kantning hayoti va faoliyati ikkita, ya'ni "tanqidgacha" va "tanqidiy" davrlarga bo'linadi. Tanqidgacha davrida u xudoning borligi to'g'risidagi e'tiqodda axloqiy amallarni yo'naltirish vositasini tasavvur etgan bo'lsa, tanqidiy davrga kelib esa e'tiqodda inson hayotiy

faoliyatining ajralmas tarkibiy qismini ko'ra boshladi. Uning xulosasiga ko'ra, insonlar u yoki bu xatti-harakatlarini amalga oshirish yoki ulardan tiyilish haqida bir to'xtamga kelish haqidagi qarorga bundan biron bir muvaffaqiyatga erishishi yoki hech narsaga erisha olmasliklari uchun emas, balki ular yordamida o'z maqsadlarini amalga oshirishlariga ishonishlari yoki ishonmasliklari uchun kelishadi. Bunda Kant o'z maqsadlariga erisha olishga nisbatan ishonchni mo'ljaldagi rejani amalga oshirish umididan iboratligi uchun amaliy ishonch deb ataydi.

Faoliyat usullarini Kant xatti-harakatning amaliy qoidalari yoki axloqiy talablar (imperativlar) deb ataydi. Axloqiy talablar (imperativlar) rost yoki yolg'on bo'lishi mumkin emas, chunki ular umuman mavjud bo'lmagan va yo'q narsalar haqida, ya'ni agar bunga bizda istak bo'lmasa uni amalga oshirish buyurilgan-u, lekin hech qachon amalga oshmaydigan harakatlarni anglatadi. Shunday ekan, Kant imperativlar deb nomlagan axloqiy talablar faqat foydali yoki zararli, bajarilishi zarur yoki majburiy bo'lmaganlardan iborat bo'lishi mumkin.

Bundan ma'lum bo'ladiki, Kant falsafasida e'tiqod mantiqiy isbotlash mumkin bo'lmagan, balki axloqiy imperativni asoslash uchun zarur bo'lgan aqlning pozitsiyasi, deb tushuntiriladi. Garchi, Kant qarashlarida muayyan ziddiyatlar mavjud bo'lsa-da, ular faylasuflarni e'tiqod kategoriyasi xususida chuqurroq va kengroq mushohada yuritishga undaganligi bilan ahamiyatlidir.

Nemis milliy mumtoz falsafasining buyuk vakili bo'lgan I.Kant ta'limotida ishlab chiqilgan e'tiqod kategoriyasining o'ziga xos mohiyati falsafiy tafakkur taraqqiyoti uchun muayyan darajada ahamiyat kasb etdi. Jumladan, bu boradagi uning yangicha yondashuvlari va qarashlari ensiklopedizmga da'vo qilgan holda yo'naltirilgan bo'lib, tadqiq etilayotgan mavzu doirasidagi muammolar maydonini sezilarli darajada kengaytirdi. Bu, avvalo, XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida nemis klassik falsafasining shakllanishi va yanada rivojlanishida aqlni tabiatdan tarixga ko'chirish jarayonida ratsionalizm tamoyillarini qayta tiklash uchun yaqindan yordam berdi va bu bilan Fixte, Shelling, Gegel, Fayerbax kabi faylasuflar ta'limotini o'zida aks ettirgan Yangi Davr falsafasi uchun alohida zamin rolini bajardi.

Gnoseologik zaruriyat esa bugungi kunda ham butun Kant falsafasi singari uning e'tiqod kategoriyasi xususidagi qarashlariga ham qayta-qayta murojaat qilishga undamoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kezi kelganda shuni ham alohida ta'kidlash joizki, keyingi yillarda e'tiqod kategoriyasiga nisbatan katta e'tibor qaratayotganlar orasida huquqshunoslik yo'nalishi vakillarining yondashuvi ham mavzuning mohiyatini tushuntirishda muayyan darajada ilmiy qimmatga ega. Bunda ba'zi mutaxassislarning e'tiqod tushunchasi tarkibida "ichki ishonch" mavjudligini ham ajratib ko'rsatishayotganliklari, ayniqsa, e'tiborga molik. Ushbu kategoriya huquqshunoslik kurslarida ko'p ishlatiladigan tushuncha hisoblanadi. Masalan, I. Ya. Foyniskiy huquqshunoslik kursida sudya va tergovchilarning ko'rib chiqilayotgan jinoyat ishlarida mutaxassisning ma'lumotlar bilan tanishish natijasida ularga baho berish uchun tahliliy fikrlash natijasi ko'rinishi sifatida "ichki ishonch" hosil bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Shu o'rinda jinoyatchilikka qarshi kurash jarayonida "ichki ishonch" mavjudligini e'tirof etish ba'zan subyektiv yondashuvlarni obyektivlashtirish uchun urinishlar bilan bevosita bog'liqligini ham ta'kidlash zarur. Afsuski, jinoyat protsessual ishlarni ko'rib chiqish amaliyotida ana shunday holatlar ham uchrab turadiki, bu jamiyat taraqqiyotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi. Gap shundaki, bunday ishlarning ortida hamisha alohida insonlarning taqdiri

turadi. Agar misollarga murojaat qiladigan bo'lsak, "ichki ishonch" mavjudligi muammosi to'g'risida fikr yuritish yoki uni amaliyotga qo'llash to'g'risida gap ketganda, nihoyatda hushyor holda, ma'lumotlarni tahlil etish chog'ida muammoning barcha jihatlarini tarozi pallasida qayta-qayta o'lchab ko'rgandan so'nggina xulosa chiqarishga e'tibor qaratish lozim. Qolaversa, bunday yondashuv jamiyat hayotining barcha sohalar uchun ham birdek taalluqli ekanligini ham hech qachon esdan chiqarmaslik zarur. Chunki yaqin o'tmishimizdagi adolatsizlik qurbonlariga aylanganlar taqdiri "ichki ishonch" mavjudligiga ishonish masalasiga yuzaki yondashish mumkin emasligidan guvohlik beradi.

Shunday qilib, misolga o'tadigan bo'lsak, o'tgan asrning 30-yillarida "ichki ishonch" mavjudligi masalasi subyektiv idealistik mazmunda talqin etilishi oqibatida o'sha davr jamiyatida ommaviy inqiroz ro'y berganligi, minglab begunoh insonlarning "ichki ishonch" mavjudligiga zo'rlab ishontirishga majbur etilganligi natijasida tariximizning ayrim sahifalarini o'chirib yuborishga urinish hollariga yo'l qo'yildi. Bunda o'sha paytda sobiq sovetlar mamlakati prokurori vazifasida ishlagan A.Ya Vishinskiy yozishicha: "Sudyaning ichki ruhiyatidan kelayotgan – bu to'g'ri, sen to'g'ri hal qilding, degan ichki "xitob" — bu oxir oqibatda barcha dalillarning qimmatini va ahamiyatini hamda umuman butun jarayonni aniqlab beradigan ichki ishonch ovozidir"[5]. Holbuki, uning o'zi "yashirin soha" deb atagan "ichki ishonch"ni nazorat qilib bo'lmaganligini ko'p bor ta'kidlagan. Bu uning nazariya sohasida ham yetuk mutaxassis bo'lmaganligidan, afsuski, o'sha davr rahbariyati tomonidan jamiyat taraqqiyotining o'ta muhim sohalaridan biri bo'lgan qonun ustuvorligini ta'minlash, jamiyat taraqqiyotida adolat tamoyillariga to'liq rioya qilish, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, inson qadri va qimmatini ustuvorligini joyiga qo'yish va buning uchun kurashishdan iborat mas'uliyatli va muqaddas ishga ana shunday noma'qul "ichki ishonch"ga ega bo'lgan kishiga topshirib qo'yilganligidan dalolat beradi. Hammasidan yomoni uning "ichki ishonch"i o'sha mash'um davrlarda ko'plab davlat va partiya xodimlari, rahbarlar, qonun himoyachilariga yaqin o'tmishimiz xotirasiga aylanayotgan kovid kasalligi misol "tez yuqdi" va bu bir necha o'n yilliklar davomida jamiyat rivoji va ravnaqini jar yoqasiga keltirib qo'ydi.

XULOSA

Aslida esa, bizningcha, ichki ishonch e'tiqod darajasiga yetishi uchun aniqlangan dalillarning baholash mezoniga tayanishi lozim. Yuqorida keltirilgan holatlar shundan dalolat beradiki, dalillarning to'g'riligini baholash subyektning o'zi tomonidan shaxsiy ishonish-ishonmasligiga qarab tekshirilgan. Biroq bilish nazariyasining asosiy qoidasiga ko'ra bilim haqqoniyligining asosi subyektda emas, balki bilish obyektida, ya'ni bilinayotgan obyektidan tashqarida bo'lishi lozim. Har qanday bilim o'zida aks ettirilayotgan bilish obyektining mohiyatiga mos kelgan holdagina haqiqat bilimlikka da'vo qila oladi. Qizig'i shundaki, hozirgacha ham ayrim mualliflar tomonidan ichki ishonchni dalillarni tasdiqlay oladigan mezon sifatida talqin qilish uchramoqda. Masalan, Yu.K.Orlov ichki ishonchni amaliyotning bilvosita namoyon bo'lishining mezoni deya ta'riflaydi[6]. Yondashuvlar orasida ichki ishonchni jinoyat ishlarini o'rganish jarayonining zamini, mezoni, jarayoni, usuli, natijasi deb qaraydiganlar ham yo'q emas.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Аристотель. Соч.: в 4 т. М., 1975. Т.1. Стр. 66.
2. Кант И. Критика чистого разума. М.: Наука. 2006. Т. 2. Ч.1. Стр.1081

3. Кант И. Пролегомены. М.: 1994, Т.4.
4. Кант И. Критика чистого разума. М.: Наука. 2006. Т. 2. Ч.1. Стр.10
5. Вышинский А.Я. Проблемы оценки доказательств в советском уголовном процессе// Советская юстиция. 1936. №3. стр.23
6. Орлов Ю.К. Заключение эксперта как источник вводного знания в судебном доказывании. Автореф. дисс. д.ю.н. М., 1985. Корневский Ю.В. Актуальные проблемы доказывания в уголовном процессе// Государство и право. 1999. № 2.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 6 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).